

Természetvédelem és honismeret

A természet kiélése, leigázása, átalakítása az emberiség egyik gyógyíthatatlan gyermekbetegségének tűnik. Kórképei ott maradtak az évszázadok falán. A természet javait összegyűjtő, erdőket irtó, vizeket apasztó és szennyező, talajt kimerítő, sivatagokat maga után hagyó emberek cselekedeteit mindig egy magasabb kultúra érdekei irányították. Társadalmi tudata ebben a tevékenységben mindig alatta maradt termelési eszközei és viszonyai fejlettségének. A múlt században azonban ráébredt, hogy az objektív természeti törvényszerűségek felismerése és feltárása életszükséglet számára, hiszen ha azokkal nem szövetkezik együttélésre, mint Herman Ottó fogalmazta meg, azok mellüknek szerezett fegyverekké válnak.

A természettel morálisan és racionálisan egyaránt erős szövetséget kell kötnünk. Viszonyunk minősége tükrözi társadalmi fejlettségünket, kultúránkat. A honismeret munkásai, akik formálói társadalmunk műveltségének, szükséges, hogy ismerjék a magyar természetvédelem történeti múltját, jelenlegi helyzetét és feladatait. Jó törekvéseit csakis a társadalom egésze tudja valóra váltani.

A természetvédelem érdekében hazánkban eddig négy jogszabály jelent meg. Az első törvényes rendelkezés az 1879. évi erdőtörvényben fogalmazódott meg, s az első természetvédelmi törvényt is annak részeként fogadta el 1935-ben az országgyűlés. A törvény rendelkezései alapján megalakult az Országos Természetvédelmi Tanács, melynek feladata a természetvédelemre méltó értékek felkutatása, s azok védetté nyilvánításai javaslatainak előkészítése volt. A védetté nyilvánítás a földművelésügyi miniszter hatáskörébe tartozott. Első védett területünk 1939-ben a debreceni Nagyerdő egy része lett. A második világháború végéig csaknem száz természeti értéket nyilvánítottak védetté, rendkívül kis területeket, összesen 2000 hektárnyi kiterjedésben. Európai mintákra nálunk is kezdeményezték nemzeti parkok alapítását, elsőként a Tihanyi-félszigeten. A háborús idők azonban nem kedveztek a természetvédelmi törekvéseknek, s ez nagymértékben hozzájárult, hogy a Tihanyi-félszigeten sok érték pusztulásnak indult, erőteljes beépítését nem gátolta törvény.

Azt, hogy a természeti értékekkel kapcsolatban milyen volt társadalmi tudatunk, azt a háborús években, majd azt követően kiirtott parkok, fasorok, arborétumok százai példázzák.

Az alapvető gazdasági és társadalmi változásokat a tudati viszonyok a természetvédelemmel kapcsolatban is később követték. Ezek az 1961. évi törvényerejű rendeletben és végrehajtási utasításaiban öltöttek testet. Ekkor alakult meg, kiválva az állami erdészetből, az Országos Természetvédelmi Hivatal, amelynek tanácsadó testülete változatlanul a Természetvédelmi Tanács maradt. A törvény az egész társadalmat mozgósította a természetvédelem érdekében, amikor kimondta, hogy „*Védetté nyilvánításra javaslatot tehet bármely állami vagy társadalmi szerv, szervezet és állampolgár. A javaslatot indokolni kell.*”

A törvényerejű rendeletet, illetve végrehajtását szabályozó kormányrendelet 1971-ben módosult. A módosítással lehetővé vált a nemzeti parkok létesítése, bevezette az országos jelentőségű természeti értékek fogalmát, amelyek gondozását az Országos Természetvédelmi Hivatalra bízta. A megyei jelentőségű értékek ápolása tanácsi hatáskörbe került, s egyidejűleg a megyei tanácsok védetté nyilvánítási hatáskört kaptak.

1971–1981 közötti évtizedben az országos jelentőségű védett területek száma 133-ra emelkedett. A három nemzeti park, a 28 tájvédelmi körzet és 102 országos jelentőségű természetvédelmi terület összesen 411 000 hektárt tesz ki. A megyei jelentőségű védett területek száma 622-re emelkedett, s 19 881 hektárral növeli védett területeink nagyságát.

NEMZETI PARKOK ÉS TÁJVÉDELMI KÖRZETEK
1980. DEC. 31.

**Nemzeti parkok és tájvédelmi körzetek:
1980. december 31.**

- I. Hortobágyi Nemzeti Park
II. Kiskunsági Nemzeti Park
III. Bükki Nemzeti Park

Tájvédelmi körzetek:

1. Tihanyi	6. Ócsai	17. Szabadkígyósi
2. Badacsonyi	7. Lázberci	18. Kelet-Mecseki
3. Mártélyi	8. Dévaványai	19. Gemenci
4. Barcsi ősborókás	9. Pusztaszeri	20. Gerecsei
5. Ság-hegyi	10. Zselicségi	21. Fertő tó
	11. Szentgyörgyvölgyi	22. Pilisi
	12. Orgoványi	23. Közép-Tiszai
	13. Hansági	24. Órségi
	14. Vértesi	25. Börzsönyi
	15. Soproni	26. Aggteleki
	16. Hollókői	27. Budai
		28. Kőszegi

Tervezett tájvédelmi körzetek

1. Szatmár-beregi	6. Oltárci	11. Villányi hgs.
2. Zempléni-hgs.	7. Göcseji	12. Balaton-felvidék
3. Mátrai	8. Bakonyi	13. Hajdúsági erdőpuszták
4. Tokaj-Bodroghöz	9. Sárréti	14. Ecsegfalvi
5. Kishortobágy	10. Szalacsikai	15. Kisbalatoni

MEGJEGYZÉSEK

A tervezett tájvédelmi körzetek közül a Szatmár-Beregi Tájvédelmi Körzet az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal elnökének 4/1982. (XI. 20.) OKTH számú rendelkezésével létrejött.

A térkép betűjelölései az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal felügyelősejnének székhelyeit (Debrecen, Szeged, Miskolc, Budapest, Pécs, Veszprém, Győr), valamint a nemzeti parkok igazgatóságának központjait (Debrecen, Kecskemét, Eger) jelzik.

A természetvédelem extenzív fejlődési szakaszában is tetten érhetőek voltak a társadalmi gondolkodás egyenetlenségei. Bár természetesnek tarthatjuk, hogy a természeti kincsekben gazdag Nógrád megyében van a legtöbb megyei védettségi terület (77), az már elgondolkodtató, hogy ezt Hajdú-Bihar megye követi (67), de az, hogy a hasonló adottságú Békés megyében 6, Csongrád megyében 9, Szolnok megyében 10 értéket nyilvánítottak csupán védetté, már elmaradottságot tükröz.

Az elmúlt évtizedben védelem alá vont területeken kívül, az 1961. évi törvényerejű rendelettel váltak védetté hazánk barlangjai (számuk megközelíti az 1300-at), 319 madárfaj és később külön határozattal 96 gerinces állat.

Az 1980-as évek elejére a természetvédelem extenzív fejlődése befejeződött, lelassult a területek további növelése, elsődlegessé vált a védett értékek fenntartása és megőrzése. A munka során kialakult gyakorlat, az új védelmi módszerek kidolgozása, más, újabb jogszabályok megjelenése, szükségessé tették egy átfogóbb jogszabály alkalmazását. Az Elnöki Tanács 1982. évi 4. számú törvényerejű rendelete és a 8/1982. MT. sz. rendelet a természetvédelem intenzív fejlesztését szolgálja. Jelentős új elemei között találjuk a fokozottan védett területek kijelölését, ebbe a kategóriába a nemzetközi kötelezettségű védett területek, a bioszféra magterületei, a génmegőrzés szempontjából legjelentősebb tenyésztő- és élőhelyeink tartoznak. A védett területek típusa (természetvédelmi terület, tájvédelmi körzet, nemzeti park) kibővült a *természeti emlék* fogalmával. A természeti értékek (földtani, víztani, növénytani, állattani, tájképi és művelődéstörténeti) jogilag egységes megítélés alá kerültek. A törvény előírja védett területeinken a környeztikímélő gazdálkodási módszerek alkalmazását, s lehetőséget nyújt a védelem alatt bekövetkező termelés kiesés kártalanítására. Erősíti a kutatómunka szerepét, tervszerűvé teszi a természetvédelmi feladatok elvégzését. Rendelkezik a védett területek gondozásáról, kezeléséről és lehetőséget nyújt az öfenntartó természetvédelmi gazdálkodás kialakítására. Intézkedik a természetvédelmi őrszolgálat megszervezéséről, s megteremti a Társadalmi Természetvédelmi Szolgálat életre hívásának jogi kereteit. Egyszerűsíti az eljárási fórumokat: a helyi értékek védetté nyilvánítását a megyei tanács vb határozat helyett a tanácselnöki rendeletek körébe utalja. Felhatalmazást ad a természetvédelmi bírság alkalmazására (magánszemélynél helyszíni bírság 500 Ft-tól, más jogi személynél 20 000 Ft-tól kezdődően róható ki). A törvény megjelenésével egyidőben 340 növényfajt és több mint 150 gerinctelen állatfajt is védetté nyilvánítottak.

A természetvédelem jogi szabályozása megfelelővé vált. A jogszabályok adta keretek mellett az Országos Környezet és Természetvédelmi Hivatalt, amely 1977-ben létesült és magába olvasztotta a korábbi hivatalt, hét területi felügyelősége és három nemzeti park igazgatóság segítő feladatai végrehajtásában, a megyei tanácsok szervezetében működő természetvédelmi felügyelőkkel együtt.

A feladatokat az 1975-ben jóváhagyott távlati természetvédelmi program, valamint az intenzív fejlesztés programját meghatározó természetvédelmi alaptervek tartalmazzák. Ez utóbbiak minden védett területre elkészültek, meghatározva a területek kezelőjének, használójának teendőit, jogait és kötelezettségét, a szükséges kutatásokat, a védelem érdekében szükségessé váló műszaki, személyi, pénzügyi terveket, a fenntartási, helyreállítási és fejlesztési feladatokat. A fejlesztési munkák egy része a helyreállítási és a rekonstrukciós munkákra is vonatkozik (az elhagyott bányák felszíni nyomainak eltüntetése, növény-visszatelepítések, lecsapolt mocsarak visszaállítása stb.), valamint a természetvédelmi bemutatást szolgáló berendezések felépítésére. Azokra, amelyek a törvény szellemében lehetővé teszik, hogy „az állampolgárok a természetvédelemmel összefüggő alapvető ismereteket és feladatokat a közoktatás, ismeretterjesztés és tájékoztatás útján megismerjék.” Tanösvények, megfigyelőtornyok, tájékoztatói felszerelések, táblák, kiállítási épületek, vetítőtermek létesítésére.

A védett területek egyben környezetvédelmi mintaterületek, hiszen élőviláguk jelzi a legkisebb környezeti változást is, így egyben ökológiai laboratóriumok. Az élővilág, a genetikai készletek védelme termő- és tenyésztőhelyeiken olykor több és szigorúbb feltételeket kívánnak, mint amit a rendelkezések nyújtanak. Ezeknek a szigorú feltételeknek a betartása gyakori ütközést vált ki a természetvédelmi és a gazdasági érdekek között. Bár a védett területek jelentős része a gazdaságilag legkevésbé hasznosítható területeken fekszik, mégis – vagy talán éppen ezért – számtalan kísérleti jellegű gazdálkodási módot, termelési rendszert próbáltak és próbálnak ki rajtuk, amelyek általában nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, de maradó és tartós ökológiai változásokat eredményeznek.

Mindez indokoltá teszi, hogy a védett területek egy része a természetvédelmi szervezetek kezelésébe kerüljön. Védett területeink 70%-a állami, 25%-a szövetkezeti, 5%-a pedig egyházak és magánemberek tulajdonában áll. Az utóbbiak esetében a kisajátítás, az állami tulajdonnal a kezelői jog átírása teheti valós gazdává a természetvédelem szervezetét. Az elkövetkező évtizedben az anyagi lehetőségek függvényében, folytatódni fognak a kezelői jogra vonatkozó megszerzések és kisajátítások. Annak érdekében, hogy azokon az élővilág védelmével összehangolt, megfelelő tevékenység folyjék, s tájgondozó gazdálkodás alakuljon ki. Védett területeink fenntartására az 1980-as évek elején hektáronként 100 forint állt rendelkezésre. Ez az összeg bár csekélynek tűnik, jó gazdálkodással megsokszorozódhat. A területeken gazdálkodók azonban még sok veszélyeztető termelési technológiát alkalmaznak, s azt sem igen veszik figyelembe, hogy azok, még ha távolabb esnek is a védett terület határától, károsak lehetnek arra (vegyszerezés, melioráció stb.). Az ütközések elkerülésének lehelyesebb módszere a megelőzés, az érdekegyeztetés. A természetvédelem igényeit be kell építeni a területi tervezés rendszerébe. Erre nézve, ha szórványosan is (Tihany, Badacsony stb.), már vannak jó példák.

Tisza-part

A környezet- és természetvédelem érdekében született az 1976. évi II. törvény (Az emberi környezet védelméről), illetve az 1982. évi 4. számú törvényerejű rendelet (A természetvédelemről). Az állami politika rangjára emelte az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal tevékenységét, és a környezet- és természetvédelmet az egész társadalom érdekévé tette. A feladatok megoldása így társadalmunk egészére vonatkozik.

Az, hogy társadalmunk igényli és figyelemmel kíséri ezt a munkát, nemcsak a napi újság, rádió és televízió híradásaiból követhető nyomon, hanem az emberek közötti mindennapi beszélgetésekben is. Az esztramosi barlang, a keszthelyi kastélypark megmentéséért széles társadalmi háttér segítkezett, hogy csak két példát említsünk. Az azonban, hogy hozzájuk hasonló ügyek gyakorta előfordulnak, azt jelzi, hogy még sok a tudatlanság, a közömbösség. A romlás sokszor nem is üzleti megfontolásból, gazdasági érdekből, hanem a természetvédelmi alapismeretek hiányából születik. A természetvédelem társadalmosítása nehéz, tervszerű, kitartó munkát követel.

A Hazafias Népfront akcióprogramjaival, sikeres propagandatevékenységével kezdettől részt vállalt a környezet- és természetvédelem támogatásában. A kezdeményezésére létrejött Környezetvédelmi Társadalmi Őrség természeti értékeink védelmét is szolgálja. A Hazafias Népfront alapította Széchenyi-emlékplakett-tel a kiemelkedő társadalmi munkát díjazza a környezet- és természetvédelem érdekében. A HNF társkiadója (az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal mellett) a havonta megjelenő Búvár című lapnak is. Törekvéseit jelentős társadalmi alapokra építheti, hiszen a környezet- és természetvédelem érdekében tevékenyen dolgoznak a Magyar Természetbarát Szövetség, a Magyar Madártani Egyesület, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, a MTESZ tagegyesületei mellett ifjúsági szervezeteink is.

Örvendetes jelenségnek tekinthetjük azoknak a baráti köröknek a munkáját (Őrség, Káli-medence, Bükk Nemzeti Park stb.) is, akik védett területeinken nemcsak megértik korlátozó intézkedéseinket, hanem segítik azok szigorú betartását. Számukra nem összeegyeztethetetlen a technoszféra és a bioszféra, s éppen e kettő munkájának közeledését és megértését sürgetik. Nem értelmetlen tilalomfának tekintik a fokozottan védett területek határára kirakott közlekedést, látogatást tiltó vagy korlátozó természetvédelmi tábláinkat, hanem szükségesnek. Ezekre egészen addig szükség is lesz, míg érzelmileg és értelmileg nem kötődünk természeti értékeinkhez, s míg a természetvédelem nem lesz mindennapi életünk része. Hogy azá legyen, tömegkommunikációs eszközeinknek, a közoktatásnak, ismeretterjesztésnek a csatornáiba egyre több természeti ismeretet kell betáplálni. Különösen az oktatás területén nagyok a lemaradások. Általános iskolai tanulóink a természetről és a természetvédelemről minimális ismereteket szereznek. A gimnáziumokon kívül a többi középiskolában még az alapozó tantárgyak (földrajz, biológia)

oktatása sem folytatódik. Pedagógusképző főiskolánk és egyetemeink közül mindössze ötben folyik természetvédelmi szakmérnöképzés, az is továbbképzés keretei között. A jövő érdekében minden iskolatípusban erősíteni szükséges a környezet- és természetvédelmi nevelés, oktatás helyzetét. Az ismeretterjesztés munkáját az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal hatékony propagandával segíti. Könyvek, plakátok, filmek, kiállítások, prospektusok, térképek megjelenítésével, elkészítésével. Az ismeretterjesztés érdekében nagy szerepet adnak az iskolai kirándulások, nyári természetvédelmi táborok szervezésének. Állandó és szervezett természetvédelmi oktatás folyik a Kiskunsági Nemzeti Park kecskeméti székházában, valamint az Észak-dunántúli Felügyelőség soproni székházában.

Évente, júniusban, a környezetvédelmi világnapon adják át a kiemelkedő természet- és környezetvédelmi tevékenység elismerésére alapított Pro Natura és Emberi Környezetért kitüntetések. A madarak és fák napja egyre jelentékenyebb ifjúsági megmozdulássá válik, bár tartalmában színesebbé és vonzóbbá kell tenni, s nem annyira természetben való felüdülést, hanem a természet tőlünk megkövetelte munkát (forrástisztítás, száraz ágak gyűjtése, tisztogatás stb.) kell előtérbe állítani, munkaakciókat kívánatos szervezni.

A tudatformálás munkája nem könnyű, s abban, bármilyen visszatsző is, a büntetést is alkalmazni kell. Így volt ez évszázadok óta. A természetvédelem bármennyire is egész társadalmunk ügye, abban nem egyszerre teljesedik ki, hanem kisebb közösségek, csoportok példamutatása során. Ilyenre mindig akadtak példák. Hazánk első védett területe, a debreceni Nagyerdő, létét egy város erdővédő törekvésének köszönheti. 1760-ban Debrecen városának tanácsa élve földesúri jogaival, Bihar vármegye gyűlése előtt hirdette ki az első, élővilág érdekében hozott határozatát és Nagycsere, Pac, Bánk, Fancsika, Savós-kút erdeiben „büntetés alatt megtiltottuk és megtiltjuk a vadászatot és madarászatot nemcsak a vadak és madarak szaporodási idején, hanem egyébkor is mindenkor és közönségesen mindeneknek, akár nemesek, akár nemtelenek, akár itt lakosok, akár külsők legyenek. Ezen kívül a nevezett Erdők széle és közte is, ahol szükséges létesen. Táblás fák fognak felállíttatni kiváltképpen az utasok kedvéért, hogy a tilalom azoknak is mindjárt a szemekbe tűnjék és ki-ki tudjon a büntetéstől őrizkedni.” – írták.

A táblás fákat 1760-ban a külsők – kívül lakók – számára állították. A bent lakók ismerték a tiltást. Ma nem mondhatjuk ezt el. Védett területeink szomszédságában, de olykor még a nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek határain belül lakók sem ismerik a természetvédelem érdekeit. A honismereti bizottságok már munkálkodnak javításán, hiszen ebben az esztendőben a 28 honismereti táborból négy természetrajzi, természetvédelmi jellegű volt. A megyei honismereti bizottságok, szakkörök munkájában azonban még nem vált általánossá a természeti értékek feltárásában és megőrzésében végzett munka. Az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal felügyelőségein dolgozók még alig vesznek részt a honismereti bizottságok munkájában.

A honismereti munka kiteljesedését mindnyájan a honismeret tanításában látjuk. Gyakorlati megvalósításig azonban van még idő, hogy kutassuk, tárjuk fel lakóhelyeink tájegységeink történeti múltját, művelődéstörténeti és természeti értékeit. A honismeret csak egységükkel válhat művelt, korszerű szülőföld-élménnyé, hazához, szülőföldhöz, néphez kötődő magyarságtudattá.

A bugaci ősborkákás

Parti fecskék löszpartra vájt fészkei